

Hörður Kristinsson

NÝIR OG SJALDSÉÐIR SLÆÐINGAR Í FLÓRU ÍSLANDS

Allt frá því að maðurinn nam land á Íslandi, sem flestir telja að hafi gerst á 9. öld, hafa plöntur borist með honum inn í landið bæði viljandi og óviljandi. Sumar þessara plantna hafa einnig numið land og breiðst misjafnlega mikil út af sjálfsdáðum, en flestar hverfa jafnhardan aftur og ná ekki fótfestu af ýmsum ástæðum. Hér verður í stuttu máli sagt frá aðflutnum plöntum og rannsóknunum á sögu þeirra og útbreiðslu í landinu. Einnig verður skýrt frá nokkrum plöntum sem borist hafa til mín á síðastliðnu ári.

AÐFLUTNINGUR PLANTNA

Ómögulegt er að segja með vissu hversu margar plöntur hafa borist til landsins strax með fyrstu landnámsmönnum. Þó má telja afar líklegt að plöntur eins og húsapuntur, njóli og blóðarfí séu í þeirra hópi og hafi ekki verið til hér fyrir landnám. Hugsanlegt er þó að sumar þeirra hafi borist eitthvað síðar. Erfiðara er að fullyrða nokkuð um tegundir eins og haugarfa og varpasveifgras. Þó eru þær allra plantna líklegastar til að hafa borist hingað með búfí landsmanna strax um landnám, hafi þær ekki verið komnar hingað áður. Þær gætu einnig hafa verið komnar hingað löngu fyrir landnám með fuglum, og vaxið þá einkum í fuglabyggðum eins og þær gera að hluta til enn í

dag. Steindór Steindórsson hefur fjallað nokkuð um hugsanlegan innflutning plantna við landnám Íslands.¹

Ýmsar plöntur hafa borist hingað fyrir atbeina mannsins á miðöldum eða síðar. Mætti nefna þistil og kúmen sem dæmi um tegundir sem hafa verið komnar a.m.k. fyrir 1800 en trúlega ekki náð fótfestu hér við landnám. Um þær plöntur sem síðar hafa komið eru til miklu betri heimildir, einkum þó frá alda-mótunum 1900.

PÁTTUR INGÓLFS DAVÍÐSSONAR

Ingólfur Davíðsson fylgdist manna mest með landnámi plantna á síðustu öld og birti um það margar

ritgerðir í Náttúrufræðingnum, og eina ítarlega samantekt í Greinum Visindafélags Íslendinga.² Í því riti rekur hann landnámssögu nokkurra valinna tegunda: sandfax, ljósatvítannar, engjamunablóms, geitakáls, skógarkerfils og gulbrár (hlaðkollu). Hjá Ingólfí kemur vel fram hversu ólikar ástæður geta verið fyrir flutningi tegundanna til landsins og hver áhrif breytt háttalag mannsins getur haft á innflutning plantna á hverjum tíma.

Margar tegundir hafa verið fluttar gagngert til landsins til ræktunar, sloppið síðan frá ræktun og dreifst á eigin spýtur. Miðað við allan þann fjölda plantna sem ræktaður er í landinu eru þess þó fá dæmi. Nefna mætti grastegundir eins og háliðagrás, vallarfoxgras, axhnoðapunt, sandfax og nú síðast beringspunkt. Einnig skrautjurtir eins og engjamunablóm, garðasól, ljósatvítönn og dagstjörnu. Aðrar tegundir koma inn með vöruflutningum og nema land í höfnum vítt og breitt um landið og berast þaðan með bifreiðum heim í þorp og á sveitabæi, eins og hlaðkollan. Einnig nefnir Ingólfur mikinn fjölda aðfluttra

plantna sem hafi fundist umhverfis vörugeymslur á Reykjavíkurflugvelli. Á síðari áratugum virðist sem einna mest beri á aðfluttum plöntum í nágrenni Sundahafnar.

Á þeim tíma síðustu aldar sem Ingólfur fylgdist best með slæðingum var nokkuð áberandi hversu margar plöntur bárust inn í landið með hænsnafóðri og birtust fyrst í grennd við stærstu kjúklingabúin. Á þeim tíma sem túnrækt bænda stóð hvað hæst barst mikið af erlendum plöntum inn í landið með grasfræi og átti þaðan greiða leið í sáðsléttur um allt land. Flestar slíkar tegundir hurfu aftur úr sáðsléttunum á öðru eða þriðja ári. Minna hefur borið á slikum flutningi síðar, eftir að meiri áhersla er lögð á hreinsun fræsins.

NÝJUNGAR FRÁ SUMRINU 2003

Eftir að Ingólfur Davíðsson fell frá var um skeið minna fylgst með landnámi slæðinga í flórunni. Þó hef ég reynt að halda slíkum upplýsingum til haga á ferðum mínum um landið og einnig upplýsingum sem berast til Náttúrufræðistofnunar Íslands frá athugulum einstaklingum og áhugamönnum um grasafræði. Minna virðist hafa verið um aðflutning nýrra plantna síðari árin, m.a. vegna breyttra búskaparháttar í sveitum landsins, betri hreinsunar grasafræs og meira malbiks við hafnir og á flugvöllum landsins.

Þó bar svo við að síðastliðið sumar bárust mér upplýsingar um nokkrar plöntur, sem ekki höfðu verið skráðar hér áður, og eru þær tilefni þessarar greinar. Nú á dögum virðist uppgræðsla meðfram nýlögðum þjóðvegum og víðar vera ein helsta aðflutningsleið erlendra tegunda inn í landið, enda er enn mest notað erlent grasafræ í þeim tilgangi. Þótt áhersla sé lögð á að nota vel hreinsað fræ, er greinilega í sumum tilfellum töluverður misbrestur á hreinsuninni. Einnig er ofurlítið um að ræktaðar skrautjurtir breiðist út um næsta nágrenni sitt, en venjulega er það þó aðeins á takmörkuðum blettum. Mun ég hér

1. mynd. Skúfasúra við brún vegarins milli Eiða og Egilsstaða á Fljótsdalshéraði. Ljósm. Hörður Kristinsson.

á eftir gera nánari grein fyrir þeim plöntum nýjum, sem mér bárust upplýsingar um á síðasliðnu ári. Eins og fram kemur í umfjölluninni, er alls óvist um flestar þeirra hvort þær koma til með að ílendast eða ekki.

Skúfasúra *Rumex thyrsiflorus* Fingerh. Fjölær, einkynja jurt af súruættinni sem minnir nokkuð á túnsúru en er tölувert stærri og með áberandi stærri, margblóma blómskipan. Laufblöðin eru áberandi aflöng, 15–25 cm á lengd en aðeins

1,5–3 cm á breidd, örlaga eða spjótlaga með mjóum, útstæðum flipum við blaðfótinn.

Af skúfasúru sa ég aðeins eina, mjög stæðilega og fyrirferðarmikla jurt meðfram þjóðveginum milli Eiða og Egilsstaða á Fljótsdalshéraði (1. mynd). Hún hefur trúlega verið orðin nokkurra ára gömul, með mjög blómmörgum blómskipunum með kvenblómum. Engin fræmyndun var sjáanleg á henni þótt þetta væri í síðustu viku af ágúst, enda óvist að nokkrar karlplöntur séu í nágrenninu sem gætu orðið

uppsprettu frjóvgunar. Því er eins liklegt að þessi jurt eigi eftir að hverfa af sjónarsviðinu eftir nokkur ár. Mjög mikið var af túnsmára (alsíkumára) meðfram veginum þarna á löngu svæði. Hann er einnig af erlendum uppruna, liklega ættaður frá gömlum sáningum meðfram veginum.

Íslenska nafnið skúfasúra notaði Ingimar Óskarsson yfir *Rumex thyrsiflorus* í þýðingu bókarinnar Villiblóm í litum.³

Vorþulur (vorkrossgras, vorfifill)
Senecio vernalis Waldst. & Kit. Einær jurt með marggreindum blómskipunum sem bera fjölmargar köfur, 2,0–2,5 cm í þvermál, með gullgulum tungukrónum í jaðri en pípukrónum í miðju. Umhverfis hverja krónu eru rúmlega 20 aflöng, græn og odddregin reifablöð sem rétta úr sér þegar fræin fara að þroskast. Eftir fræfallið verða þau ljósbrún og standa eins og armar beint út frá blómbotninum sem við það myndar eins og tuttugarma stjörnur (2. mynd). Á sama tíma eru stöðugt nýjar köfur og ný blóm að springa út. Því er greinilegt að fræframleiðslan er mjög mikil á hverju sumri. Laufblöðin eru lítt áberandi nema neðst, aflöng og margflipótt, fliparnir hvassetenntir og krypplaðir til jaðranna.

Einar Þorleifsson fuglaleiðsögu-maður benti mér fyrst á þessa jurt í vegsáningum meðfram Tjörnesvegi. Fór ég síðar á vettvang og tók sýnishorn af jurtinni til greiningar. Síðar sá ég þessa sömu tegund einnig í vegsáningum við Laugaland í Hörgárdal. Áberandi var að mjög mikið var af völvubrá (*Matricaria perforata*) í þessum sömu sáningum, bæði á Tjörnesi og á Laugalandi. Völvubráin líkist fljótt á litið baldursbrá, en hefur miklu grennra vaxtarlag, er hávaxin og greinist aðeins ofan til. Völvubrána sá ég miklu viðar í vegsáningum í sumar. Á höfuðborgarsvæðinu virðist hún vera orðin nokkuð útbreidd, og hefur sést þar öðru hverju síðan fyrir 1970.

Ekki er nein reynsla af því enn hvort vorþulurinn er líklegur til að breiðast frekar út hérlendis, en ef dæma má af hinni gífurlegu framleiðslu snemmpjroska fræja mætti ætla að svo væri. Hann er gamall, innfluttur slæðingur annars staðar á Norðurlöndum, og vex þar víða meðfram vegum og sem aðskota-jurt í sáningum með grasfræi.

Mörg mismunandi nöfn hafa verið notuð á þessa jurt á íslensku. Ingimar Óskarsson nefnir hana vorkrossgras,³ en Ingólfur Davíðsson notar hins vegar nafnið vorfifil á sömu tegund.⁴ Óskar Ingimarsson notar síðan aftur nafnið vorkross-gras í Flóru Íslands og Norður-Evrópu.⁵ Ágúst H. Bjarnason notar að lokum endinguna þulur fyrir nokkrar tegundir af *Senecio*-ættkvíslinni í Stóru garðabókinni.⁶ Þótt þessarar tegundar sé ekki getið þar, býður sú hugmynd upp á styttra og meðfærilegra nafn á hana, og gæti hún þá heitið vorþulur sem er mun styttra og meðfærilegra en vorkrossgras eða vorkrossfifill.

Gljádepla

Veronica polita Fries er lítil og fremur fingerð, einær jurt með ljósblá blóm sem eru aðeins 5–6 mm í þvermál. Stöngullinn er læpulegur eða að mestu jarðlægur (3. mynd). Hið íslenska nafn hennar er ekki alls kostar heppilegt þar sem hún er ekki gljáandi, þótt hún sé hins vegar lítið hærð. Gljádepluna fann ég í gras-sáningum heima hjá mér að Arnar-hóli í Kaupangssveit, Eyjafirði. Ég hafði keypt fræ af túnvingli og vallarsveifgrasi sem ég blandaði saman, og hefur fræ gljádeplunnar væntanlega verið í öðrum hvorum skammtinum. Ég tel litlar líkur á að hún hafi náð að þroska fræ sumarið 2003 og því líklegt að hún hverfi aftur á þessum stað. Gljádeplan er náskyld akurdeplu (*Veronica agres-tis*), en hún hefur sést einu sinni hér á landi, í Reykjavík árið 1963.2 Nafnið gljádepla notar Óskar Ingimarsson á þessa tegund í Flóru Íslands og Norður-Evrópu árið 19925 og fylgi ég því hér.

2. mynd. Vorþulur, þurrkað eintak frá ný-sáningum meðfram Tjörnesvegi. Ljósm. Hörður Kristinsson.

Síberíugrýta

Claytonia sibirica L. Þessi jurt mun vera í ræktun hérlendis sem skraut-jurt í görðum. Hún er safamilikil, hárlaus, með ljósrauðum blómum, 1,2 til 1,8 cm í þvermál. Á stönglinum eru áberandi, gagnstæð blaðpör með heilrendum, eggлага til hjarta-laga blöðum. Stofnblöðin eru lang-stilkur. Þessi jurt er skyld hinni smávöxnu íslensku lækjagrýtu, sem hefur örsmá hvít blóm, og er raunar stundum talin til sömu ættkvíslar.

Helgi Hallgrímsson veitti þessari jurt fyrst eftirtekt austur á Seyðisfirði er við vorum saman á ferð þar sumarið 2002 með Evu G. Þorvalds-dóttur. Síberíugrýtan myndaði þar nokkra breiðu í skurði í útjaðri bæjar-ins og var í fullum blóma í byrjun júlí. Ég fór aftur þarna um síðastliðið sumar og tók þá sýnishorn af plöntunni. Hún er að einhverju leyti fjlær, og er því líkleg til að verða barna áfram ef hún fær að vera í friði. Í Noregi er síberíugrýtan slæðingur sem hefur ilenst sums staðar í skóglendi og breiðist þar eitthvað út.

Íslenska nafnið síberíugrýta er ættað frá Óskari Ingimarssyni í þýðingu bókarinnar Flóra Íslands og Norður-Evrópu.⁵

3. mynd. Gljádepla, þurrkað eintak úr grasfræssáningum við Arnarhól í Eyjafjarðarsveit. Ljósm. Hörður Kristinsson.

Flekkjagullrunni

Hypericum maculatum Crantz. Helgi Hallgrímsson á Egilsstöðum sendi mér síðsumars 2003 sýnishorn af torkennilegri plöntu sem hann hafði fundið við Helgustaðanámu við Reyðarfjörð. Plantan var óblómguð og því torgreind, en svipbragð hennar benti þó til ættkvíslar gullrunna (*Hypericum*). Eftir samanburð

við greiningarlykla og eintök í plöntusöfnum bendir flest til að um flekkjagullrunna (*Hypericum maculatum*) sé að ræða. Einkennandi fyrir flestar plöntur af gullrunnaættkvísl er að laufblöðin eru oft alsett kirtlum sem koma fram sem áberandi blettir á blöðunum. Flekkjagullrunninn er þó undantekning, því blöð hans eru nánast kirtlalaus. Hins vegar á hann að hafa áberandi svarta bletti á gulum krónublöðunum, og þar af er nafnið dregið. Stönglarnir eru skarferstrendir. Þótt likur bendi til að hér sé um þessa jurt að ræða, verður varla fullyrt að sú greining sé rétt fyrr en jurtin finnst í blóma.

Ein eldri heimild er til um villtan flekkjagullrunna hérlandis (Eyþór Einarsson, bréfleg heimild). Eyþór Þórðarson kennari í Neskaupstað fann þessa tegund í grunnu lækjargili ofantil í kaupstaðnum og sendi eintak til Eyþórs Einarssonar til ákvörðunar. Það er nú varðveitt í plöntusafni Náttúrufræðistofnunar Íslands í Reykjavík. Samkvæmt upplýsingum frá Eyþóri Einarssyni mun plantan hafa vaxið þarna í um 20 ár eftir þetta og breiðst nokkuð út í gilinu. En eitt vorið eyðilagði lækurinn vaxtarstaðinn í miklum vatnavöxtum.

Íslenska nafnið flekkjagullrunni er ættað frá Ingimar Óskarssyni³ en er óheppilegt því þetta er jurt en ekki runni.

Kósakkadepla

Veronica gentianoides Vahl. Allhávixin, fjölær og harðger jurt sem er

víða ræktuð í görðum. Hún myndar langan klasa, þéttsettan heiðbláum blómum sem eru um eða yfir einn sentimetri í þvermál.

Síðastliðið sumar veitti ég þessari jurt athygli, þar sem hún myndaði stórar breiður í skurði meðfram Hlíðarvegi í Ólafsfjarðarkaupstað. Ekki hafði hún þroskað fræ þegar henni var safnað um miðjan júlí. Þessi jurt er ekki líkleg til að dreifast mikið af sjálfsdáðum, en endist trúlega lengi á þeim blettum þar sem hún nær fótfestu. Þótt ég hafi ekki spurnir af þessari jurt villtri áður, má telja líklegt að hún hafi víðar slæðst eithvað út fyrir garða, svo harðger sem hún er og algeng í ræktun.

Þá hef ég lokið að geta helstu nýrra slæðinga sem urðu á vegi mínum á árinu 2003. Heildarlista yfir slæðinga sem getið hefur verið frá Íslandi má finna á vefsíðunni www.floraislands.is undir fyrirsögninni Plöntulistar – háplöntur. Þar er listi yfir þær 475 tegundir blómplantna og byrkninga sem taldar eru ílendar í íslensku flórunni, og að auki um 200 slæðingar sem skráðir hafa verið villtir í landinu. Allar upplýsingar um framandi plöntur í flórunni eru vel þegnar, t.d. á netfangið hkris@ni.is með tölvupósti. Ef plantan er ógreind þarf að senda pressað og þurrkað sýnishorn til greiningar með venjulegum pósti. Markmiðið er að skrá sem best hvernig og hvernig framandi plöntur berast til landsins og fylgjast með því hvernig þær dreifast um landið.

HEIMILDIR

- Steindór Steindórrsson 1962. On the age and immigration of the Icelandic flora. Vísindafélag Íslendinga, Reykjavík. 157 bls.
- Ingólfur Davíðsson 1967. The immigration and naturalization of flowering plants in Iceland since 1900. Greinar Vísindafélags Íslendinga 4(3). 1–35.
- Ingimar Óskarsson & Henning, A. 1963. Villiblóm í litum. Skuggsjá, Reykjavík. 290 bls.
- Novak, F.A., þýð. Ingólfur Davíðsson 1972. Stóra Blómabók Fjölv. Fjölv, Reykjavík. 599 bls.
- Blamey, M., þýð. Óskar Ingimarsson & Jón O. Edwald 1992. Myndskreytt flóra Íslands og Norður-Evrópu. Skjaldborg hf., Reykjavík. 544 bls.
- Ágúst H. Bjarnason (ritstj.) 1996. Stóra Garðabókin. Forlagið, Reykjavík. 542 bls.

PÓSTFANG HÖFUNDAR / AUTHOR'S ADDRESS

Hörður Kristinsson
Náttúrufræðistofnun Íslands/
Icelandic Institute of Natural History
Pósthólf 180
602 Akureyri
hkris@ni.is

UM HÖFUNDINN

Hörður Kristinsson (f. 1937) lauk dr.rer.nat.-prófi í grasafræði frá háskólanum í Göttingen í Pýskalandi 1966. Hann starfaði við Duke-háskóla í Bandaríkjunum 1967–1970, var sérfraðingur við Náttúrugripasafn Íslands 1970–1077, prófessor í grasafræði við Háskóla Íslands 1977–1987, forstöðumaður Náttúrufræðistofnunar Norðurlands, síðar Akureyrarselvurs Náttúrufræðistofnunar Íslands, 1987–1999. Hörður vinnur við rannsóknir, einkum á háplöntum og fléttum, á Náttúrufræðistofnun Íslands.